

A MAGYAR
SHAKESPEARE BIZOTTSÁG
KIADVÁNYA

ÚJ MAGYAR SHAKESPEARE-TÁR

I.

HUNGARIAN
STUDIES IN
SHAKESPEARE

BUDAPEST, 1988

A WINDSORI VÍG NŐK ÉS A TÖBBIEK...

(Jegyzetek egy vizsgálódásról)

HUSZTI PÉTER

„... Ha még túl nem terhelték magatokat a zsiros étkezéssel, alázatos szerzőnk folytatja a történetet Sir Johnnal ...” fogadkozik William Shakespeare a *IV. Henrik* epilógusában, de ígéretét megszegve, az *V. Henrik*ben a pocakos lovagnak már csak a haláláról értesülünk. Így, ha hihetünk Rowe úrnak - Shakespeare mester első életrajzírójának -, talán kapóra jött a költőnek Erzsébet királynő uralkodói óhaja, hogy újra lássa a bumfordi lovagot, mégpedig valami pikáns, szerelmi históriában.

A krónika szerint ekképp támadt fel, vagy inkább született újra, a potrohos Sir John Falstaff. Persze ez a lovag nem azonos a *IV. Henrik* szikrázó elméjű, sziporkázó kocsmatöltelekével, gögös, vitriolos, garabonciás vitézével. Egy kissé leépült, egy kissé lerobbant, igazi férfias düh helyett sok benne a vénasszonyos puffogás, szelleme megkopott, erkölcse meglazult, vidámsága néha fáradtan erőszakolt, de roncsaiban azért mintha őrizné azt az igazi nagy Falstaffot.

Shakespeare windsori históriája közelebb áll a vásári komédiához, mint a klasszikus értelemben vett vígjátékhoz. Érezhető benne a költő mindenáron mulattató szándéka, még ha shakespeare-i mércével mérhető is a mulatság. Néhány laza, könnyed vonallal megrajzolt karikatúra: Falstaff, Ford, Evans tiszteletes, Caius doktor, Fordné, Page-né, Sürge asszony, Keszeg, Bárgyú és a többiek, megannyi leltalálat, játékba hívó, vérbő komédiázásra ösztönző karakter.

A darab sorsa, színpadi története, enyhén szólva, egyenetlen. Amíg a szigetországban a windsori nők és Sir John csiklandós története mindig is a legbiztosabb patron, legtartósabb színházi vállalkozás volt, addig a kontinensen és így persze nálunk is a játék sikere össze sem mérhető a költő egyéb műveivel. Különösen feltűnő ez napjainkban, amikor kis hazánkban nemcsak hihetetlen méretű Shakespeare-kultusz, hanem nyugodtan mondhatjuk, hogy a stratfordi költőóriást — a teremtés felét, ahogy Petőfi nevezte — egy kissé a sajátunknak is érezzük. Évente újítjuk fel a legritkábban játszott műveit is, sőt az sem ritka, hogy színházaink párhuzamosan játszanak egy-egy különösen aktuális — vagy annak vélt — Shakespeare-dramát. Így még szembetűnőbb, hogy *A windsori víg nők* alig-alig tűnik fel a magyar színpadokon.

Elképzelhető, hogy egy ihletett fordítás, amely (mint ahogy más Shakespeare-dramák esetében — hála Istennek — jó néhány pompás kincsel rendelkezünk) a játék gazdag nyelvi leleményét, a szójátékok hangulatát, sajátos ízét átmentette volna, a magyar nyelv (esetleges valamelyik izes tájnyelv) világába, s így kedvezőbb, sikerebb utat nyitott volna a komédiának. Talán éppen Arany János lehetett volna ez a zseniális fordító. 1845-ben ő hozzá is kezdett a munkához. Két felvonással már elkészült, amikor számára váratlanul nyomtatásban megjelent a dilettáns Lemouton Emilia (!) magyarítása. Arany ekkor csüggedten abbahagyta a fordítást. Most, hogy a Magyar Shakespeare Bizottság egyik ülésén döbbenet végighallgatam Mészöly Dezső keserű beszámolóját a műfordítói hétköznapiokról, a fordítói honoráriumokról, a fordítók megbecsüléséről, érthetővé vált számomra Arany csüggedt visszalépése és sóhaja: „Shakespeare-t buzgón fordítam, de Lemouton Milike kivágott!” Milike után Gondol Dániel magyarítja a darabot, ez a fordítás egyetlen alkalommal került színre. Majd a Kisfaludy Társaság sorozatában Rákosi Jenő fordítja le, ezt a változatot már öt alkalommal játszották Kolozsvárott. 1929-ben a Nemzeti Színház Shakespeare-ciklusa alkalmából Hevesi Sándor fordításában és rendezésében került színre a darab. Félek, magában Hevesiben sem hagyott jó emléket és mély nyomokat az előadás, és valószínűleg a fordítás sem, hiszen, *noha* Csontos Gyula játszotta Falstaffot, Atzél Ilona MÁKNÉT és Tasnádi Ilona HABNÉT, Hevesi egy árva szót sem szentel *A windsori víg nők*nek nagyszerű és egyébként mindenre figyelő Shakespeare-tanulmánykötetében. Majd harminc évnyi szünet után 1958-ban játsszák újra Devecseri Gábor fordításában a Nemzeti Színházban (ahogy egy emlékező rádióközvetítésben a napokban csodálkozva hallgattam: meglehetősen töredékes formában).

Ennyi lehangoló előzmény, fenyegető sikertelenség talán elég ahhoz, hogy egy színházi ember — akár színész, akár rendező — nagy ivben elkerülje ezt a darabot. Lehet, hogy én is akkor cselekedtem volna okosan, ha becukva a sok okos könyvet, helyre rakva a sok ijesztő tanulmányt, más darab után nézek!

Miért esett a választásom mégis erre a darabra? Az első ok talán kézenfekvő. A játék lehetősége miatt! Úgy éreztem, alkalmunk nyílik vaskos komédiázásokra, az erős színekkel rajzolt karakterek erős színekkel való eljátszására. Véleményem szerint ez a vágy egy nagyszínházi darabválasztásnál is döntő szempont lehet, vagy lehetne, hát még egy főiskolai vizsgaelőadás esetében, amikor három vizsgadarabbal 15 hallgatót kell megmutatnunk (s bármilyen csúnya is a szó: eladnunk), mégpedig lehetőleg a legjobb formájukat, legtöbb színüket megcsillantva.

Ebben a sokat szapult vígjátékban pedig, ez tagadhatatlan, tucatnyi zafos karaktervázlat található. Ha igaz, hogy Shakespeare-mester két-három hét alatt volt kénytelen tető alá hozni a történetet, s így egy-két szerepet éppen csak felskiccelt, másokat gazdagon árnyalva nagy lendülettel útnak indított, majd hűtenül elfelejtett folytatni, legalább kényszerülünk hozzáadni a színészi fantáziát, és eljátszani a gondolattal, miként viselkedne egy-egy karakter egy-egy szorult helyzetben, ha nincs is szegénynek monológja, dialógja, néha még egy szava sem. (Ahogy visszagondolok színészi pályám néhány lidérces, szituáció nélküli televízió játékára, megiratlan, végiggondolatlan, tartalmatlan, dialógusok nélküli filmjére, száraz, minden életet nélkülöző, parabolisztikus drámadolgozatára, talán nem is felesleges ilyen helyzetekre is felkészíteni a jövő színészeit.)

A másik ok, amiért egyre izgatottabban foglalkoztam *A windsori vig nőkkel*, már vitatható, de legalábbis némi magyarázatra szorul. Tanári munkámban az elmúlt években — korábbi főiskolai osztályokkal is — titokban valahogy minden évben, minden évi tananyagba beoptunk egy kis Shakespeare-t. Első évben esetleg helyzetgyakorlatoknak álcázott szonettek, majd „énefejesztő” monológ-töredékeket, kapcsolatépítő részleteket, később felvonásokat, ahol sűrűn váltogatták egymást Romeók, Júliák, Macbeth-ek, Othellók, Jagók, Violák, Olivíák, János királyok és Fattyúk, Hamletok és Sirásók, végül aztán, mikor túljutottunk egy-egy szerep különféle megközelítésén, titokban és csak műhelymunkaként vadabb játékokba kezdtünk: a jelenetek kibillentésébe. Kutatni kezdtük, hogy elképzelhető-e mondjuk a *János király* egy feszült dialógusa mai környezetben, egy lehallgató-készülékkel kidekorált puha-kárpitozású vezérigazgatói szobában. Játsozhat-e az *Othello* egy mai Cipruson, az 1980-as évek vad katonái között; s vajon hogy hangzik, vagy egyáltalán elhangozhat-e egy mai egyetemista szájából mondjuk a Hekuba-monológ?

Ezek az emlékek éledtek fel bennem, ahogy a vaskos vigjáték-kötetet újra és újra a kezembe vettem, s egyre világosabbá vált számomra, hogy ez a darab nemcsak Shakespeare egyetlen olyan műve, amelyben az új polgárság játsoza a vezető szerepet, hanem, ami számunkra sokkal fontosabb, a IV. Henrik idejében játszódó komédiában Shakespeare feltehetőleg szülővárosának, Stratfordnak a lakóit állítja színpadra, tükröt-tartva mintegy kora társadalmának.

Ettől kezdve már dolgozott is bennem a csábítás. Miért ne húzhatnánk a Windsortól Stratfordig tartó rövid utat egy kicsit tovább, át a csatornán, esetleg egészen Gödöllőig vagy Ceglédig s a többi emlékünken élő kisvárosig (beleértve Fellini Amarcordjának kisvárosát is), amelyekből mindannyian hoztunk valamit, örünk emlékeket a gyerekkorból, régi nyarakból, nagymamánál töltött felhőtlen vakációkból? S ha már ennyire elszemtelenedtünk, miért ne adhatnánk új hivatásokat, hivatást és múltat botcsinálta kisvárosunk lakóinak? Még akár a pohos Sir Johnnak is, mondhatnám majdnem kegyelemként, hiszen éppen róla, s éppen e darab kapcsán jegyzi meg a kegyetlen esztéták, hogy ennek a Falstaffnak aztán igazán semmi köze az igazihoz. Néhányan még a nevétől is legszívesebben megfosztották volna.

Jó! Legyen akkor ez a mi Falstaffunk egy olyan valaki, akit mindannyian jól ismerünk, esetleg valaki talán a színházak tájékaról (ez talán még Mr. Shakespeare-nek is tetszene), mondjuk egy kiöregedett, elhízott, nagydumájú, handabandázó, evő-ivó, hajdani sikereivel kérkedő, levitézett bonviván. Igaz, már alig-alig emlékezni rá, egy kicsit le is nézik, összenevetnek mögötte, de az új úriasszonyok, az okoskodó kékharisnyák, vezetőnek azért boldogan sikkangatnak, ha néha váratlanul megropogtatja őket, dürrög körülöttük, el nem ítéhető módon a fenekükre csap, vagy Isten őrizze! párnás karjukba harap. Ebből a meglehetősen vad ötletből aztán egyre-másra jöttek az újak. Kézenfekvőnek tűnt, hogy Falstaff cimborái szintén az egykori kompániából származzanak. Amilyen „vitéz katonák” voltak ők Windsorban Shakespeare-nél, a mi kis városunkban, miért ne lehetne Bardolf egy depressziós költő, akiben hite szerint minimum egy Shakespeare szunnyad, de a világ soha nem értette meg; Pistol egy lejmoló moral insanity, hajdan nagy reményekre jogosító epizódistá; Nim pedig egy rekedtre ivott hangú kardalnok.

Ford úr nagy ember, fontos ember, mondjuk vezérigazgató. Feltétlenül a városi elithez tartozik, akárcsak felesége, a mindig frissen bodorított, frissen vakolt Fordné, aki mellesleg hivatásos művész- és művészetrajongó. De nem akárcsi a mi új hivatalba helyezett Page urunk sem. Munkaköre ugyan nem olyan előkelő, mint Fordé — WC-tartályok, csészek, bidék nagybani eladása nem tartozik a legelegánsabb szakmák közé, még a mi kis városunk kereskedőinek világában sem —, viszont pénze annyi van, akár a pelyva. Page-né is parádézhat új toalettokban, színes nyakláncokban, fityegőkben, karperecekben, súlyos aranyakban. Így érthető, hogy lányuknak is jó partit remélnek, nem is elsősorban a pénz miatt, inkább a társadalmi ranglétrán való gyors felkapaszkodáshoz. Semmiképp nem Fentont akarják vőnek, a szakadt, örökké filozofáló, kétes egzisztenciájú, örökös egyetemistát. (Így modernizáltuk a rosszhírű nemesifjút.) Inkább megfelelne Keszeg, aki ugyan kétségtelenül ütődött egy kissé, de pénze van, s ami ennél is fontosabb, felmenői révén a Page család közel kerülhetne a hatalomhoz. Mindjárt itt van a nagybácsi: Bárgyú békebíró, akinek múltbeli érdemei miatt még ma is döntő szava van a mi kis városunk vezető szerveinél. Vagy ha nem Keszeg, hát megfelelne Caius doktor is, a piperkőc francia orvos, aki feltűnő sáljaival, messziről érezhető parfüm-illatával, affekta akcentusával, érdekes szín lehetne a Page család kétségtelenül szürkecske palettáján.

A párok összeboronálásán ügyködik, vagy inkább ügyetlenkedik Sürge aszszony, aki ebben a kis közösségben már nem cseléd, nem is házvezetőnő, sokkal több ennél. Telefon-doktor, házasságszerző, hírügynökség, a városka füle és nyelve, örökös alkohol-illatával, amelyet cigarettafüsttel közömbösít. Végül, de nem utolsósorban városkánkban tanít, emellett kórust szervez, színjátzókört vezet Sir Hugh, a walesi pap (akiben Shakespeare Stratford oktatáspolitikáját bírálja). A korabeli közönség valószínűleg jót nevetett vagy bosszankodott a walesi papon és azon az anomálián, hogy miként lehet iskolamester angol földön valaki, aki kerékbe-töri a gyönyörű angol nyelvet. Ez a költői kérdés, attól tartok, a mi kis városunkban sem lenne értelmetlen és alap nélküli.

Persze ez a szerepújraosztás, múltátértékelés a mi titkunk. Valószínűleg nem is megy át igazán a rivaldán. De talán akkor is érdemes játszani vele, hiszen Falstaff és Nym, Fenton és Caius múltjáról nem tudunk semmit. Ford és Page, mint a nemesség felett győzedelmeskedő polgárok, számunkra szintén megfoghatatlanok, nem beszélve Bárgyúról és Keszegről, a szőveceikről, a angol-latin-walesi szójátékokról, amikből a fordítás nagyon keveset ad vissza.

A főiskolai tanulmányok során, főleg az első két szemeszterben, sokat foglalkoztunk azzal, hogyan viselkedik vajon egy drámai szituációban egy kutya, egy fa, egy hal; játszottunk napsugarat, esőcseppet, szelet, havat, így talán nem reménytelen — csupán magatartással, szövegváltoztatás nélkül — más hangulatot adni egy jelenetnek, egy komédiának, egy kissé odébbtelepített Windsor nevű kisvárosnak.

A darabot a Shakespeare-kiadások öt felvonásra és huszonhárom színre osztották. Mi két részben játszunk és tizenhárom színre gondoljuk. A jelenetekben belüli hűzásoknál a cselekmény fő szálait igyekeztünk követni. Néhány tartalmilag egybe tartozó képet összevontunk s két új szövegrész került a darabba. A híres becsületmonológot — mi is, mint előttünk mások — áttemeltük a *IV. Henrik*-ből, és a játék

végére a walesi lelkész szájába loptunk néhány táncba hívó szót, az *Ahogy tetszik*-ből. Legtöbbet a latin és a walesi szójátékokkal győtrődünk, legtöbb esetben reménytelenül. Sokat törtük a fejünket a darabban röpködő pénzegységeken is, a fontokon, shillingeken és az ezüstben mért régi Edward tallérokon. Bajba kerültünk a pénzmennyiségekkel is, amelyek a ma már sokat utazó, a font értékét és a pénz devalvációját pontosan követő kis társulatunkban, gyakran nagy derűtséget keltek.

Hadd említsek meg csupán példaképpen néhány szöveg-rejtvényt s a megoldó magyarázatot, amelyeknek — még ha néha jól mulattunk is rajtuk — hasznát nem nagyon vettük, így vagy elvetettük, vagy átsuhantunk rajta.

„A Csillagos Kamara elé viszem az ügyet” kurjant Bárgyú békebíró a komédia első mondatában. Hamar belenyugodtunk, hogy itt valamiféle törvényszékről van szó, amely nevét talán, hogy mutatósabb legyen, csillagos nagy terméről kapta. Sokkal több megfejteni való rejtvény van viszont a következő kis dialógusban.

KESZEG: [Bárgyú uram], Aki Gloster grófságban békebíró és *coram*:

BÁRGYÚ: Úgy ám, Keszeg öcsém! és *custalorum*.

KESZEG: Úgy, úgy, és még *ratolorum* is, és született nemesember, tiszteletes uram, aki *armigerónak* írja magát — bármilyen okmányon, igazolványon, nyugtán vagy kötelezvényen, *armigerónak*.

BÁRGYÚ: Úgy van, írom és írtam is mindig a legutóbbi háromszáz évben.

KESZEG: Így írta minden *successora*, aki előtte élt; és így írhatja minden *antecessora*, aki után jó: címerére tetet ő fehér csukát, egész tucatot.”

A magyarázó jegyzetekből — amelyekre itt aztán igazán szükség van — megtudjuk, hogy Keszeg tévesen használja a *coramot*, újkor eleji konyha-latinsággal *quorum* helyett. Abban az időben ezzel a szóval kezdődött a bírói kinevezés záradéka, itt tehát átvitt értelemben egyszerűen bírót jelent. Bárgyú békebíró ugyancsak hibásan használja a *custalorum* kifejezést a *custos rotolorum* helyett, ami a grófság első tisztségviselőjét jelenti. Keszeg abban a hiszében, hogy két különböző hivatalról van szó, teszi hozzá szintén hibásan: és még *ratolorum* is. Az *armigero* fegyvert viselőt, tehát nemesembert jelent, a *successor* utódot, az *antecessor* elődöt. Keszeg azonban mindkét szót tévesen, fordított értelemben használja. Megtudjuk továbbá, hogy a fehér csuka a stratfordi Lucy-család címerében szerepel, s hogy Shakespeare Bárgyú alakjában talán Sir Thomas Lucyt csúfolta ki, aki a hagyomány szerint egyik oka volt, hogy a költő szülővárosát elhagyta. Szomorúan állapítottuk meg, hogy a latin nyelv annyit mindenesetre veszített népszerűségéből, hogy ennek a nyúlfarknyi jelenetnek a megértéséhez is legalább hét, nyolc röpcédulát kellene segítségként szétszórniuk a nézők között. Ide jegyzek még egy-két mulatságos meglepő röpcédulát, amelyet legalább a magunk okulására, szigorúan a példányainkba véstünk. „A csuka friss hal; a sózott hal régi címer”, mondja teljesen váratlanul egy beszélgetés közben Bárgyú úr. Miután se így, se úgy nem találtuk a mondat értelmét, egy tudós könyvhöz folyamodtunk, amelyből aztán megtudtuk, hogy a mondás értelmét a Shakespeare-kutatás eddig még nem tudta megfejteni. Meglepett másol, hogy Falstaff szigorú számonkérés Bardolph-hoz és Nymhez: „Mit szóltok ti, Veres és John?” Robin Hood két cimborájára utal. Még különlegesebb Keszeg nyavalygásának rejtett értelme: „A minap megsérültem a lábszáramon, mikor egy vivómesterrel kard- és törccsatát vívtam [...] egy tál párolt

szilváért...” Mint kiderült, a párolt szilva az utcalányok gúnyneve, mert ebben a korban a bordélyházakban párolt szilvával kínálták a kedves vendégeket. De ugyanilyen érdekes rejtvény a vígjátékban végzetes madárként emlegetett kakukk, amely tulajdonképpen kappant (azaz megcsalt férjet) jelent: az angol cuckoo és cuckold szó majdnem egyforma hangzása miatt. És további megoldandó rejtvényt jelentett a nagy szerelmi hőfokot érzékeltető „tüzes máj...”, a kutyaszoritót jelentő ebgyűrű..., a titokzatos Herne vadász..., a ködös Frogmore-rét és a bűzös Datchet-mocsár..., az embrevőt jelentő „anthropophaginus”, és az ivócimborát jelentő epheziánus... és végül Hobgoblin, akiről kiderítettük, hogy egy gonosz tündér és Robin pajtásnak a *Szentivánéji álom* tréfamesterének ikerestvére. Miután azonban a hallgatók fellázadva a sok nyelvtörő név ellen, következetesen hemoglobinnak titulálták, kénytelenek voltunk — természetesen csak ideiglenesen — a Falstaffot rémítő vad erdei szörnyjáték hangulatának megfelelően: Ótvar-szatírnak keresztelni. A próbákkal — a színház szabályai szerint — felgyorsultak az események. Az álmódorú felváltotta a gyakorlati munka. Ki tudja, hányadszor újra meggyőződtem róla, hogy Shakespeare vígjátékai milyen nehezen adják meg agukat. Ahogy haladtunk, egyre több nehézségbe ütköztünk, egyre és egyre többet szeretünk volna tudni a történetről, a szerepekről, a kapcsolatokról, a társadalmi viszonyokról, vonzódásokról és taszításokról. A komédia néha felizzott az „átértékeléstől”, volt ahol türte, máshol hidegen visszaütöztette. Jól működött például Falstaff, Pitol és Nym homályban hagyott komédiás-múltja, Ford és Page új társadalmi rétegbe sorolása, Fordné és Page-né unatkozó kisvárosi úriasszony-élete, Caius parvenüskéje, Sürge asszony mindent összezavaró tömbmegbizotti társadalmi tevékenysége. A fiatal szerelmesek viszont keményen ellenálltak az újraértékelésnek. Ez annál jobban igazolt, mivel azt hittem, és azt reméltem, hogy éppen Annával és Fentonnal tudunk valamit „üzenni” a poshadt unalommel szembeszálló fiataloknak. Kínlódtunk a néha csikorgó szöveggel is, a hűtlenül sorsukra hagyott, elárvult karakterekkel, akik egyszerre, váratlanul szöveg és szituáció nélkül maradtak, az elvarratlan sorsszálakkal, s számtalan csüggedt, csatavesztes próbát, sok gyönyörű gyötrődést okozott a játék kegyetlen vége, a szarvakkal csúfított Falstaff kanosszája, ez a keserű happy-end, amely sok-sok fájdalmasan feltépett és immár gyógyíthatatlan sebet takar. Akármilyen könnyedén, fickándozva és derűsen száguldott Shakespeare mester fantáziája és tolla, akárhogy is igyekezett ezúttal igenis „a földszint állók füleit megreppeszteni”, az éjszakai windsori parkban mégis megkeseredik a játék. Falstaffból csúfot úznek, de lehull a lepel Fordékról és Page-ékről, és döbbenet bámul a leleplező hideg hajnali fénybe Caius, Keszeg és Bárgyú is. Az általános keserűséget csak elfedi, eltakarja a maszkatánc, ami a mi előadásunkban vonagló, „csápoló” erdei discóvá erősödött. Örömmel fedeztem fel az előadásokon a sok fiatal arcot a nézőtérn, az időnkénti hamisítatlan koncert-hangulatot, a nevetést, a tapsot, dobogást, a visszavisszatérő érdeklődőket. Remélem, okultunk a vitákból, amelyek a dramaturgiai munka, a rendezés, az alakítások körül fölizzottak... Sokat jelentett az értő, felkészült eszmecsere a Magyar Shakespeare Bizottság tagjaival és vendégeivel, az előadás, az értelmezés erényeiről és hibáiról. Mindez azt is bizonyította, hogy mégis érdemes volt ilyen hatalmas fába vágni a fejszénket.

Meg aztán ki tudja? Talán éppen ez a kis csapat, esetleg egy új fordítással a tarsolyában, évek múlva, színészileg megerősödve, egész máshonnan közelítve, újra nekiindul a windsori titkok megfejtésének.

Végül — ha máshol, más alkalommal nem is, egy vizsgaelőadás kapcsán igazán tehetjük — hadd mondjuk a megjavulni szándékozó, hibáit jóvá tenni akaró Robin pajtással:

Ha mi árnyak nem tetszettünk,
Gondoljátok, s mentve tettünk:
Hogy az álom meglepett,
S tükrözé e képeket.
E csekély, meddő mesét,
Mely csak álom, semmiség,
Nézze most el úri kegy,
Másszor aztán jobban negy.”
(Arany János ford.)